

Bergpoortstraat een gemiste kans van Monumentenzorg

Karakter Deventer fabrieksstraat lijkt verloren

In februari 1996 berichtte Heemschut over een smalle grauwe fabrieksstraat uit het eind van de 19de eeuw in Deventer. De Bergpoortstraat in de oude industriewijk, de Raambuurt, was het helemaal en zou dus als voorbeeld van ons industriële verleden behouden moeten blijven. Hoe staat het er na vijf jaar voor met deze authentieke fabrieksstraat? Een verhaal over de strijd rond het industrieel erfgoed, over sloop en renovatie en over wat wordt gezien als de gemiste kans van Monumentenzorg.

Deventer heeft een belangrijk industrieel verleden. De Raambuurt ontleent bijvoorbeeld zijn naam aan een 16de-eeuwse bedrijvigheid: de productie van laken. De stof rekte men na het vollen (een verviltingsproces) op rekken (ramen) op.

In de 19de en de vorige eeuw vond je in Deventer bedrijven als de Vereenigde Tapijtfabrieken (van het beroemde Deventer tapijt), Noury & Van der Lande, een meelfabriek die de chemie in ging, Burgers Eerste Nederlandse Rijwielfabriek, Ankersmits Katoenfabrieken en de ijzergieterij Nering Bögel. In 1874 werd de vesting Deventer opgeheven. Dat was het sein voor tal van ondernemingen om bedrijven te stichten in de Raambuurt, op het voormalige terrein van deze vesting. In de laatste decennia van de 19de eeuw verrezen daar en aan de IJssel graan- en oliepakhuizen, een zeepziederij, een stoomolieslagerij, een stoomgrutterij, een lijnkoekenfabriek en een uitbreiding van de ijzergieterij Nering Bögel. Eerder al, in 1859, was hier de gemeentelijke gasfabriek gevestigd.

De Bergpoortstraat. Foto's auteur.

Aan de Bergpoortstraat, midden in de Raambuurt, werden in 1883 23 arbeiderswoningen gebouwd. Aan de andere kant van de straat verrezen door particulieren gebouwde middenstandswoningen. Ook aan straten als de Raam- en de Raamdwardsstraat kwamen arbeidershuizen. Zo werd de Raambuurt een wijk, waar wonen en werken dichtbij elkaar lagen.

Verandering

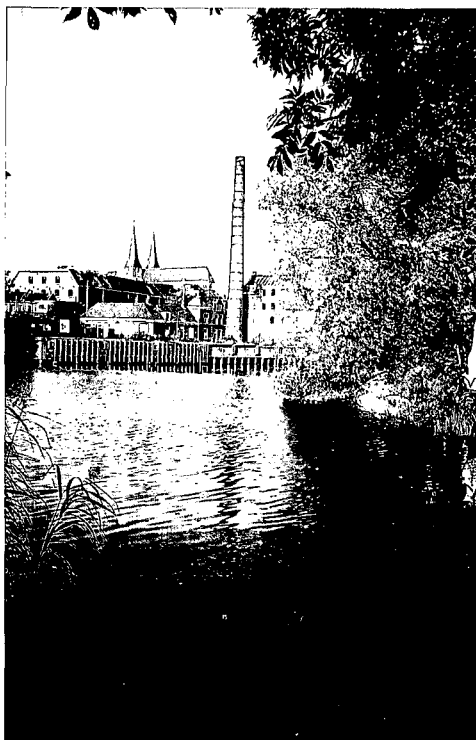
De verandering kwam geleidelijk vanaf het begin van de 20ste eeuw. Het gemeentelijk gasbedrijf verdween naar buiten de stad. Ook werden er een nieuwe haven en een nieuw industrieterrein aangelegd. Ingrijpendere waren de gevolgen van de ondergang van de ijzergieterij Nering Bögel in 1932. Op de plaats van de fabriekshallen werden woningen gebouwd aan straten met kenmerkende namen: de Gieterijstraat, de Hallenstraat en de Werfstraat. De oude haven werd gedempt om plaats te maken voor de afrit van de nieuwe IJsselbrug.

In de jaren '70 en '80 namen de industriële activiteiten af. Tegenwoordig is er nog maar één groot bedrijf actief: *Senzora* (de firma Schoenmaker en Zoonen Raambuurt), in 1878 gesticht en in 1919 naar de Raambuurt gekomen. De firma produceert van oudsher zowel snoep als wasmiddelen. Het moment dat dit bedrijf vertrekt kan niet ver weg meer liggen: het bedrijf heeft een groot deel van zijn productie op het nieuwe industrieterrein. De onderneming heeft in de loop der jaren diverse burens opgesnoept en zit nu onder andere in een voormalige stoomwasserij uit 1887 en een voormalige steen- en boekdrukkerij, beide zeer karakteristieke panden en nog onbeschermd. Misschien dat hier nog kansen liggen voor behoud: de steendrukkerij is via het bestemmingsplan min of meer beschermd, de waterij in het geheel niet. De snoepfabriek heeft zelf ook diverse kenmerkende panden gebouwd, die zijn echter wel, zoals gebruikelijk bij fabrieken, nogal verbouwd.

In 1988 werd de binnenstad van Deventer aangewezen tot beschermd stadsgezicht, maar de Raambuurt werd daarvan uitgesloten, op de Buitengracht na, omdat de samenhang met de oudere gedeelten van de binnenstad onvoldoende werd geacht, onder meer vanwege de tussenliggende oprit van de verkeersbrug. In het najaar van 1995 kwam het gemeentebestuur met een vernieuwingsplan in hoofdlijnen voor de Grachtengordel, het gebied waar de eerste grootschalige industriële ontwikkelingen plaatsvonden en waarbinnen de Raambuurt de meest opvallende plaats innam.

Vernieuwing

Volgens dit plan zou slechts een enkel industrieel gebouw de vernieuwing overleven: de voormalige Deventer Boek- en Steendrukkerij v.h. Jan de Lange aan de Sluisstraat. In een later

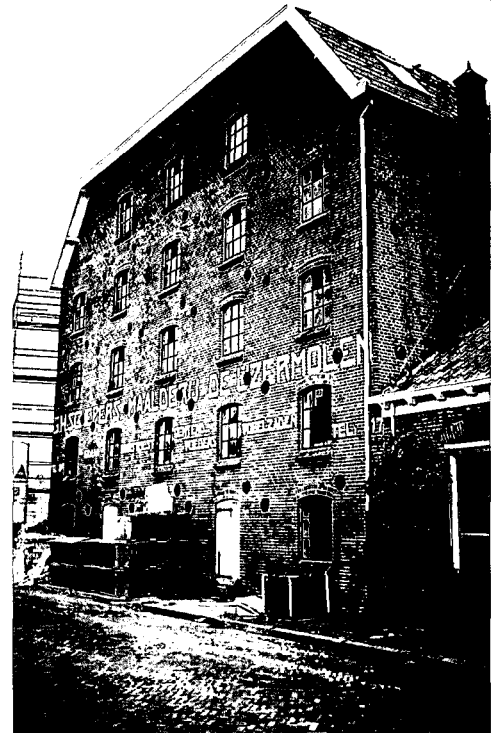
Gezicht op de Raambuurt.

stadium werden daaraan op basis van het Monumenten Selectie Project (MSP) nog zeven panden toegevoegd: de fabrieken van Ten Hove en Wijers, de arbeiderswoningen, ooit gebouwd door de Commissie tot verbetering en opbouw van arbeiderswoningen aan de Bergpoortstraat, het laboratoriumgebouw van AKZO/Nobel aan de Emmastraat (eerder modelmakerij van de ijzergieterij), het vroegere modellenpakhuis van Nering Bögel aan de Raamstraat, de opvallende inktfabriek aan de Bergsingel en een gecombineerd woonhuis/pakhuis aan de Sluisstraat. In totaal zeven objecten, die merendeels verspreid staan door de buurt, kregen de status van rijksmonument. Inmiddels is een nieuwe eeuw begonnen. In de Raambuurt vallen vooral de gaten op die zijn geslagen. Aan en bij de Bergpoortstraat is heel wat gesloopt. Een rondgang maakt snel duidelijk wat er nog staat: een van de fabriekshallen van Ten Hove met fabrieksschoorsteen, een silogebouw met daaraan een fabrieksgedeelte, het vroegere modellenpakhuis aan de Raamstraat en de arbeiderswoningen. Gesloopt is een aantal fabriekspanden. Ook de middenstandswoningen zijn verdwenen.

Verliezen

Jan Leo van de Laar, onderzoeker bij de afdeling Volkshuisvesting/Monumentenzorg van de gemeente, vertelt wat naar zijn oordeel de verliezen zijn. 'Ik ben bang dat het unieke karakter van deze oude fabrieksstraat definitief verloren is gegaan,' zegt hij, 'er zijn wel erg grote gaten gevallen.' Maar hij wil de verdere ontwikkeling afwachten alvorens een definitief oordeel te geven.

Hij vindt het vooral jammer dat de oudste gebouwen van de fabriek van Ten Hove, de oliemolen en de zeepziederij, daterend van 1881, en het oliemagazijn uit 1915 zijn gesloopt. 'Daar blijf ik voorlopig nog wel droevig over.' Maar ook de afbraak van de middenstandswoningen in dezelfde straat was naar zijn inzichten niet nodig geweest. 'Die hadden gerenoveerd kunnen worden net zoals met stadsvernieuwing overal in de stad is gebeurd en net zoals dat met de resterende huizen in de straat gaat gebeuren. De oude gebouwen, geen monumenten, hadden de bestaande samenhang van deze unieke straat kunnen redden.'

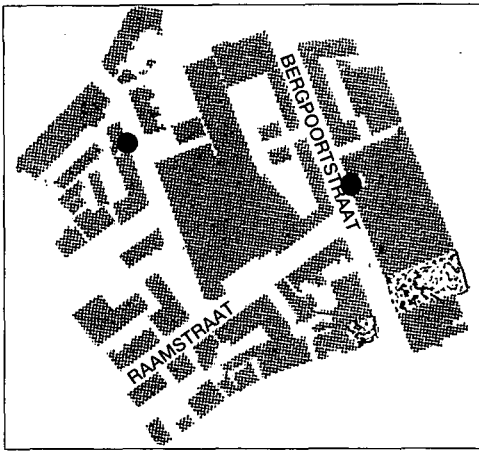

Voormalige maalderij De IJzermolen, thans in gebruik als smederij.

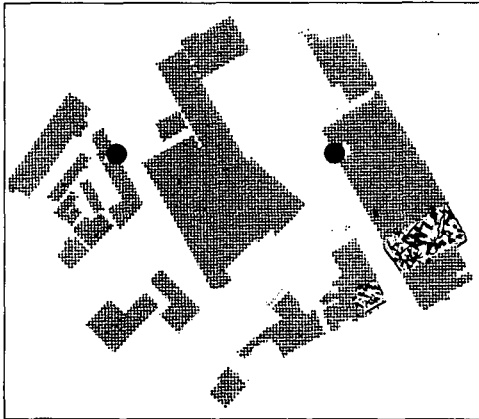
Het liep vanaf het begin al niet goed met sommige panden, waaronder de oudste fabrieksgebouwen van Ten Hove. Van de Laar vertelt dat deze niet voorkwamen op de lijsten van het Monumenten Inventarisatie Plan (MIP). 'Ze zijn in 1987 over het hoofd gezien. Men keek té kunsthistorisch, want het waren immers eenvoudige panden en men keek al helemaal niet vanuit het totaalbeeld van de straat en wat dat beeld voor belang zou kunnen hebben.'

De Deventer Stichting Industrieel Erfgoed is pas in 1995 opgericht en had nog weinig ervaring. Ze legde zich eind jaren '90 neer bij het behoud van de zeven aangewezen objecten na een vergeefse poging nog een ander pand van Nering Bögel te redden voor sloop (het oude ketelhuis).

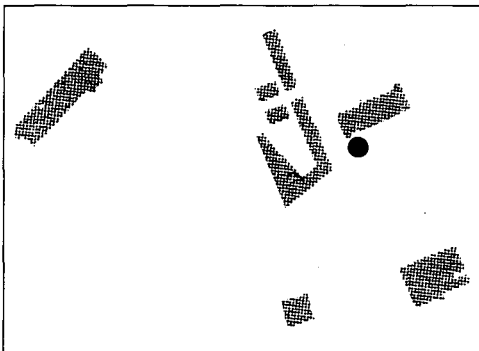
In het stadium net voor de sloop van de Bergpoortstraat in 1998 had de Rijksdienst

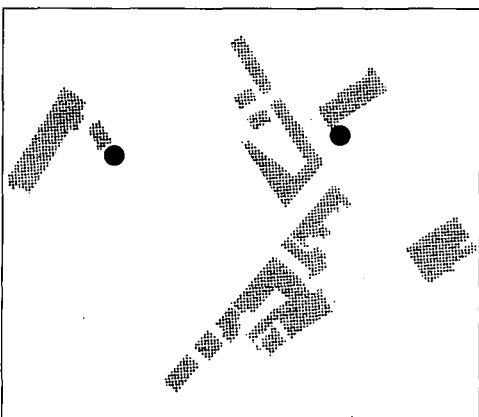
De Raambuurt Oost in 1995; de punten geven de schoorstenen aan op de vier plattegronden.

De fabrieksgebouwen in 1995.

Rijksmonument in 1998.

Situatie in december 2000.

voor de Monumentenzorg nog kunnen optreden. Maar Van de Laar vindt dat de dienst het er op het beslissende moment bij heeft laten zitten. 'De rijksdienst heeft er op een cruciaal moment op aangestuurd om de Raambuurt beschermd stadsgezicht te maken, maar daar voelde de gemeente, heel begrijpelijk, niet voor.'

Zwak verhaal

Binnen een gemeentelijke organisatie zijn altijd meerdere partijen met verschillende belangen onder verschillende aanvoerders, legt Van de Laar uit. De stad was van mening dat ze al heel wat deed door uit te gaan van het bestaande stratenpatroon en het behoud van de bovengenoemde monumenten. Ze legde dat ook vast in een bestemmingsplan.

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg kwam in reactie op het bestemmingsplan met een zwak stedenbouwkundig verhaal over de waarde van de industriële ensembles in de Raambuurt. Een verhaal, dat tegengesteld was aan de enthousiaste verhalen van weer andere medewerkers van dezelfde dienst. De totaalvisie van de rijksdienst was niet sterk en werd ook niet gepresenteerd, zo vervolgt Van de Laar. Het besef van de zeldzaamheid van de Bergpoortstraat klonk later wel degelijk door in de beschrijving van de Raambuurt in het Monumenten Selectieproject, dat in opdracht van de Rijksdienst is uitgevoerd, staat: 'Het 19de-eeuwse industriële karakter maakt de buurt een van Nederlands meest illustratieve ensembles.'

Van de Laar's conclusie is helder: 'De Rijksdienst voor de Monumentenzorg had meer dan genoeg in huis om de waarde van dit unieke ensemble vast te stellen, heeft dat tien jaar geleden ook gedaan, maar bleek, toen het op schieten aankwam, weinig daadkracht te hebben om deze voor Deventer en Nederland belangrijke straat ook werkelijk te behouden. Het ensemble had zelfs de status van rijksmonument!' Van een gemeente met intern tegenstelde belangen kun je nu eenmaal niet verwachten, dat ze qua erfgoed voor de muziek uitloopt. Zeker niet als het om moeilijk te ontwikkelen, bijvoorbeeld vervuilde terreinen gaat.

De Rijksdienst moet sinds 1988 een decentralisatiebeleid uitvoeren. In de wet staat, dat monumentenzaken grotendeels bij de gemeente lopen en daarom alleen is het behoud van zulke unieke ensembles vaak bij voorbaat een verloren zaak. Kennelijk kijkt de dienst op belangrijke momenten alleen naar juridische haalbaarheid. Angst regeert. De dienst hecht als het erop aankomt meer waarde aan een juridisch juist standpunt dan aan inhoud en behoud.'

Van de Laar vervolgt: 'Dit is niet een pleidooi om verantwoordelijkheid bij gemeenten weg te

nemen. Gemeenten met een volwassen zorg voor monumenten moeten de ruimte hebben. De Rijksdienst heeft de taak de vaak broodnodige specialistische kennis, de discussie en de vorming te leveren. Maar een gemeente, die intern verdeeld is en daarmee erkende monumentale waarden in het gedrang laat komen, moet daar door de rijksdienst op aangesproken worden. Maar daar heeft de dienst op dit moment niet het lef, niet de samenhang en niet de middelen voor.'

Op gang

De vernieuwing van de Raambuurt is in deze dagen op gang gekomen. Aan de rand van de wijk heeft het AKZO/Nobel-gebouw een nieuwe bestemming gekregen: het herbergt de kunsttuin, expositieruimte en ateliers. *Willem Jonkers* heeft het gebouw van het vroegere modellenpakhuis aan de Raamstraat gekocht en er zijn smederij in onder gebracht. Er is veel ruimte voor bedrijfsactiviteiten. Ook is er een galerie om zijn werk te presenteren. Zelf gaat hij wonen op de bovenste verdieping, een hele ruime woongelegenheden met een fantastisch uitzicht over de buurt. Het is de bedoeling dat in de karakteristiek dichte silo van Wijers een archeologisch depot van provincie en gemeente wordt ondergebracht. De exploitatie was bij het schrijven van dit artikel (december 2000) nog niet rond. Het heeft lang geduurd voor men kon beginnen met de werkzaamheden voor de nieuwbouw, mede als gevolg van acties tegen de ontruiming en sloop van woningen. Maar *E.J. Eggink*, directeur van de N.V. Bergkwartier (Stadsherstel) is optimistisch. 'Wij vinden dat ook industriële gebouwen onze aandacht verdienen, niet alleen 17de-eeuwse panden met trapgevels.' Stadsherstel heeft drie objecten in deze buurt: de vroegere inktfabriek, de arbeiderswoningen en de silo met fabrieksgedeelte van maalterij Ten Hove. In de vroegere inktfabriek komen zes appartementen. De arbeiderswoningen uit de 19de eeuw zullen gerenoveerd worden. 'Het authentieke karakter ervan zal zoveel mogelijk in stand blijven. Zo komt de opkamer ook in de vernieuwde versie van de huizen voor.' Uiteraard is het de bedoeling in ruime mate modern comfort te bieden in deze woningen met een woonkamer, slaapkamer en badkamer beneden en twee slaapkamers en een douche boven. Het worden huurwoningen. In het fabrieksgebouw van Ten Hove worden appartementen gemaakt, waaronder een aantal maisonnettes. Eggink ten slotte: 'Dit zou wel eens een van de mooiste buurten van Deventer kunnen worden.' Het zal echter nog wel een jaar of twee, drie duren voordat de vernieuwing in de Raambuurt haar beslag heeft gekregen.

W. Burgers is journalist te Hoofddorp.